

‘בעל הבית והפועל’ מאת לב ניקולאייביץ’ טולסטוי בתרגומו העברי של יוסף חיים ברנר

רינה לפידוס

הגראף לב ניקולאייביץ’ טולסטוי נולד בשנת 1828 בכפר יסנאָיָה פּוֹלְנָה שבמחוז טולה, ומת שם בשנת 1910. טולסטוי היה אחד מגדולי הסופרים והוגי הדעות של רוסיה בכל תולדותיה, והטביע את חותמו על החברה הרוסית ועל תרבותה. רישומו ניכר גם בתרבות העברית במרבית תחומיה – בספרות היפה, בהגות ובאידיאולוגיה. רבים מן הסופרים העברים תרגמו מיצירותיו הרבות והמגוונות של טולסטוי, ובין אלה תרגומו של יוסף חיים ברנר לסיפור ‘בעל הבית והפועל’. בתרגומו של ברנר, שכותרתו ‘בעל הבית והפועל’, נשזרים חוטים שאינם קיימים בסיפור המקורי. במאמר זה נצביע על מה שבין המקור לתרגום.

א. ‘בעל הבית והפועל’ מאת לב ניקולאייביץ’ טולסטוי – סיפור מסע בעל תכלית
דידקטית

בסיפורו של לב ניקולאייביץ’ טולסטוי ‘בעל הבית והפועל’ חברו זו לזו שתי סוגות – האחת של סיפור מסע, והאחרת של סיפור דידקטי ברוח השקפותיו של הסופר והטפתו הרעיונית. מסיפור המסע עולים תיאורים טופוגרפיים מדוקדקים של מרחב המסע, תיאור ההכנות של האדון והפועל, כגון בחירת הסוס ובחירת מלבושיהם, שנועדו להגן עליהם מפני הקור העז של החורף ברוסיה. ברוח המגמה הדידקטית מובאות חטיבות טקסטואליות שעניינן הרהורים על מצבם הקיומי והמוסרי של הגיבורים ותיאור החרדה הקיומית של האדם נוכח המוות המאיים.

* המחברת מודה לפרופסור אבנר הולצמן על כי נתן לה את הרעיון לכתוב את המאמר הזה וכן לפרופסור שמואל ורסס על השיחה המאלפת בעניין תרגומו של ברנר ל‘בעל הבית והפועל’ של טולסטוי.
1. במקור, בלשונו של טולסטוי, הכותרת היא ‘בעל הבית והפועל’, ואילו בתרגומו של ברנר: ‘בעל הבית והפועל’. ראו להלן סעיף ג 5.

העילה למסע היא החלטת הסוחר העשיר וסילי אנדרייץ' ברחוב לנסוע אל בעל האחוזה שבסביבה כדי לקנות ממנו את היער שברשותו, העשוי להכניס לקונה רווח כספי גדול. הוא נחפז לצאת לדרכו, פן יקדימוהו סוחרים מתחרים מן העיר. הנסיעה הבהולה, שאינה סובלת דיחוי, גורמת לסוחר מתח נפשי. לכאורה מדובר בנסיעה קלה, שכן קצר המרחק הגאוגרפי בין אחוזת הסוחר וסילי אנדרייץ' ובין כפר מגוריו של בעל היער. בדרך מתעוררים קשיים בלתי צפויים בשל סופת השלג, שבגללה ציוני הדרך מתכסים שלג ונעלמים מן העין. תנאי האקלים האלה גורמים לוסיילי אנדרייץ' ולמלווהו ניקיטה, הפועל המסייע לו כרכב, חיפושי שווא, תעייה ותעתועים.

אופייני לסיפורי מסע הוא תיאורו של טולסטוי את ציוד הנוסעים, בעיקר הבגדים והשמיכות וגם כיסוי הסוס – פריטים בעלי משמעות לנוכח החורף ברוסיה, המסוכן עד מוות. ואכן, מתברר כי לציוד ההתגוננות מפני הכפור היה תפקיד בקביעת גורלם של האדון, של הרכב ושל הסוס, שכן לשלושתם גם יחד היה צפוי גורל של קפיאה מצמררת. המספר מייחד תשומת לב לתמורות במזג האוויר בזמן המסע, בשל ההשפעה המכרעת של הקור ושל סופת השלג על קיומם של הנוסעים.

כבסיפור מסע טיפוסי, נפרסים לפנינו פרטים טופוגרפיים מדוקדקים של מסלול הדרך ונפתוליה, תיאורי הנוף, היער והשדות. האזור והדרך, שהיו מוכרים היטב לנוסעים, השתנו לגמרי בשל כמויות השלג שנערמו. פרטי הדרך והאקלים האלה משמשים מושא לדיון ולהתייעצויות עם בני הכפרים הסמוכים הנקרים להם בדרכם המסתבכת. תיאור הדרך ומזג האוויר, הרגישות לנוף מסביב, ההתקדמות במסלול הנפתל והשגוי במפגשים עם בני הכפרים, תקוות שווא למציאת הדרך הנכונה והחרדה לחייהם – כל אלה שבים ועולים במסע המייגע והמתסכל הזה, והם מסמננה המובהקים של סוגת המסע. לקשיי האקלים האובייקטיביים החמורים מצטרפת גם הרגישות לתחושת הזמן של הנוסעים התועים בדרכם. הם ערים לזמן החולף ולהשפעה הגורלית שיש לו עליהם.² בשל השלג היורד עליהם כחומה משתררת השכה בעולם שסביבם, ואין הם מסוגלים עוד להבחין בין היום ובין הלילה. אף על פי שמבחינה אובייקטיבית נדרש זמן קצר לנסיעה הקצרה במסלול המוכר להם היטב, אבדה להם תחושת הזמן, והם מרגישים כמו בתוך מרחב חשוך ומנוכר. רבה מבוכתם וקצרה ידם מלהושיע כשדמדומי הלילה היורד מקשים עליהם עוד יותר.

מסעם הלילי של הגיבורים מתקיים על רקע תחושתם המעורפלת של התמורה בין היום ובין הלילה. כל יחידת זמן שחולפת עלולה לחרוץ את גורלם לחיים ולמוות. בסופו של דבר נהיה מסעם מסע הישרדות מחריד, המסתיים בגסיסה תחת ערמות השלג שנערמו עליהם וקברו אותם ואת עגלתם. בכוחו של אור היום להעניק להם תקווה, אך אין הם מסוגלים לשרוד את ליל החורף הרוסי, הנמשך מרבית שעות היממה. לא בכדי הסוחר וסילי אנדרייץ' מתאמן נואשות לברר בשעונו מה השעה, בציפייה מכזיבה לאור הבוקר. מלבד התיאורים

2. על תפקידם המכריע והגורלי של הטבע, הנוף ומזג האוויר ביצירה זאת ראו בתוך: R. Hayman, 'Inner and Outer Landscape', *Tolstoy*, London 1970, p. 55 ff.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

הראליסטיים ברוח סוגת המסעות, טמון פה גם מוסר השכל בנוסח: מותר האדם מן הבהמה אין, וכל שכן יתרון האדון על משרתו.

ביצירה משתלב גם המסר הדידקטי שטולסטוי מבקש להציב לעיני קוראיו. תלאות המסע נגרמו לאדון ולמשרתו בשל החלטתו השרירותית של וסילי אנדרייץ' לצאת לדרך ללא דיחוי, מכוח הלהט לצבירת רווחים, להט שאיבו יודע שבעה. תאוות הבצע היא המעבירה אותו על דעתו, ואין הוא מטה אוזן לעצת מארחיו בכפר ללון שם בלילה עד שתחלוף הסופה והשחר יאיר את הדרך. הוא מתעקש להמשיך במסעו, מחשש שמא יקדימוהו סוחרים מתחרים וירכשו לפניו את היער העומד למכירה – מושא הפצו שעשוי להביא לו רווחים קלים.³

הסוחר הנוסע, כשהוא כבר שרוי עמוק בתוך השלג, מהרהר בהצלחה הכלכלית הצפויה לו עם רכישת היער – אך בעת ובעונה אחת עולים בלבו הרהורי חרטה על שלא נשאר ללון בבית הכפרי החם של מארחיו ויצא עם שחר. עתה כבר אין להשיב את ההזדמנות להציל את חייו, ושניהם, האדון ועוזרו, מתקדמים אל מותם בקפיאה בשלג העמוק. עתה וסילי אנדרייץ' מבין כי הוא חסר אונים, על סף האבדון. עתה, תוך כדי גסיסה מיוסרת והזיות של טשטוש הכרה, וסילי אנדרייץ' משתדל להיאחז באמונה דתית, ואין הדבר עולה בידו בשל שטחיותה של אמונתו וניכורו כלפיה עד כה. וכך, מטיף לנו המחבר, וסילי אנדרייץ' אינו מצליח אפילו לפני מותו להתפייס התפייסות סופית עם עצמו ועם אלוהיו.

לעומת גורלו של אותו סוחר שקפא למוות בתוך השלג, טולסטוי משרטט, לפי המתכונת האופיינית לסיפור הדידקטי, את דמותו של ניקיטה, הפועל שלו. במשך כל ימי חייו עבד ניקיטה אצל אחרים, ולמרות שכרותו המתמדת, נתחבב על הכול בזכות אופיו ומוזגו הנותן. ניקיטה, השותף למסעו של וסילי אנדרייץ', ניצל ממוות במפתיע, ואף זוכה לחיות עשרים שנים נוספות. עם זאת, אף הפועל, כאדונו, מתנסה בחרדת המוות המתקרבת, אף על פי שלכאורה השלים עמו.⁴

עלילת הסיפור 'בעל הבית והפועל', שמקורו נתפרסם לראשונה בשנת 1895, מתרחשת במסגרת זמן מצומצמת, יממה אחת בלבד. מצורפת אליה תוספת אפילוגית קצרה ותמציתית. אף על פי כן העלילה מתפרסת על פני תשעים עמודי טקסט בשל זיכרונות והרהורים של הדמויות, בשל הנוף הפסיכולוגי של הסיפור ובשל תוספת פרטים אינפורמטיביים על עברם ואופיים של הגיבורים.

הסיפור 'בעל הבית והפועל' נמנה עם הסיפורים הדידקטיים של טולסטוי שהוא מעלה בהם את מוטיב המוות, כגון 'מותו של איוון איליץ' ו'האם אדמה מרובה נחוצה לאדם?' –

3. בביקורת הספרות הרוסית נעשו מחקרים על השפעתו של הסופר השוודי ארנברג, בסיפוריו 'לילה על נהר לדוגה' ו'האדון והמשרת', על טולסטוי, וראו על כך בפירוט: Ф.Д. Батюшков, *Критические очерки и заметки*, Москва 1900, стр. 40-49.

4. וסילי אנדרייץ' הציל למעשה את ניקיטה תוך כדי שהקריב את עצמו, אם כי לא מתוך כוונה, וראו על כך בפירוט: В. Суриков, 'Самостесние Толстого', *Литературные очерки*, 7.11.2001.

סיפור על אחריתו של איכר תאב בצע שהיה להוט לזכות באדמה פורייה, שהייתה עשויה להינתן לו בוול אם יקיים תנאים מסוימים. אותו איכר מוצא את מותו תוך כדי קיום התנאים, ומכאן ואילך יסתפק בדל"ת אמותיה של חלקת הקבר. גם בסיפור זה הפועל של האיכר הוא שקובר את אדונו ומאריך ימים אחריו.⁵

ב. ברנר במחיצתו של טולסטוי

1. אזכורי טולסטוי בכתבי ברנר

המהפך שהתרחש בעולמו של יוסף חיים ברנר בן השמונה עשרה, בחור הישיבה שפתח נתיבות של עניין אל הספרות הרוסית וקרא קריאה מתפעלת של יצירות המופת שלה – ניכר היטב במכתביו, שהוא מזכיר בהם יצירות של טולסטוי, גוגול ודוסטויבסקי. כבר במכתבו לחבר נעוריו שמעון ביכובסקי מיום 20 ביוני 1899 הוא מספר שקרא את אשמה ועונש⁶ ואת הנדכאים והנעלבים של דוסטויבסקי, ומציין כי התרשם במיוחד מן הרומן אשמה ועונש⁷. באותו מכתב אנו קוראים כי ברנר כבר הספיק לקרוא בספר תולדות הספרות הרוסית על יצירותיו האחרות של טולסטוי, אנה קרנינה ושלטון החושך.⁸

ככמה סיפורים משל ברנר שפורסמו בעברית באותן שנים הוא נהג לשלב שיחות, המתנהלות בין גיבוריו, על יצירות של טולסטוי שהם קראו עתה זה ולמדו מהן לקח ומוסר השכל בנוגע לגורלם ולהשקפותיהם על החיים שלהם עצמם. באחד מסיפוריו הראשונים, 'נכא רוח', הבנוי במתכונת של דו-שיח, אחד הגיבורים מגלה למספר, איש-שיחו, את התרשמותו מקריאת סיפורו של טולסטוי 'סונטת קרויצר', שאת תרגומו סיים לקרוא עתה זה.⁹ גם הגיבורים ברומן של ברנר 'שנה אחת' מנהלים שיחות על תורת המוסר של טולסטוי. הם משוחחים על התמורה הרוחנית שהתחוללה בנכליודוב, כמתואר ביצירה 'התחייה' של טולסטוי ומעלים על נס את עצמת השבון הנפש שלו ואת גודל תנופתו הרוחנית למען השבת הצדק על כנו, הזדככות מרבית מבחינה מוסרית ותיקון העולם בידי היחיד.¹⁰ גיבוריו אלה של ברנר מעידים על הערצתו לטולסטוי גם כאמן וגם כמורה רוחני.

גם במאמרי הביקורת של ברנר בענייני הספרות העברית הוא נדרש ליצירותיו של טולסטוי והשווה אותו לסופרים כותבי עברית. בשנת 1913 סקר את השלבים השונים באפיון

5. ל' טולסטוי, 'האם אדמה מרובה נחוצה לאדם?' וסיפורים אחרים (תרגום מרוסית ג' רוזנוב), ירושלים 1999, עמ' 194.

6. כך נקראה יצירה זו בתרגומו של ברנר.

7. ראו: י"ח ברנר, כתביו, ג, תל אביב תשכ"ז, עמ' 220.

8. שם.

9. ראו: הנ"ל, 'נכה-רוח', כתביו, א, תל אביב תשל"ח, עמ' 701.

10. ראו: הנ"ל, 'שנה אחת', שם, ב, עמ' 912-913.

‘בעל הבית והפועל’ מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

גיבוריו של הסופר העברי מיכה יוסף ברדיצ'בסקי והסתייע לשם כך גם בציון התמורות הרוחניות והמוסריות שנתחוללו בנפשו של נכליודוב, גיבור הרומן התחייה של טולסטוי. זוהי לו שעת כושר גם לגמור את ההלל על טולסטוי, שהצליח לעצב את דמותו של נכליודוב בפשטות ובעמקות המיוחדות לו.¹¹

במאמרו של ברנר על שירת שאול טשרניחובסקי, שתיאר בו, מתוך הסתייגות, את התפעלותו של המשורר מהזוהר והיופי שבחיים ובטבע, הוא מציג בתור דוגמה שכנגד את התנהגותו של נכליודוב לאחר שהתחוללה בהשקפותיו תמורה על מהות חייו. ברנר מצביע באהדה על דמות זו של טולסטוי, 'שאהב כל כך את החיים וירד עם נבכי תהום החיים, [עוקב] הוא, אחרי מלחמות־נפש עצומות, באחוז ביסודות היותר נשגבים, היותר עיקריים של החיים, [...] ובכל כאב נפשו רבתי [...] נשק רגלי האיכר בסנדלים המסומרים, בראותו בו, ורק בו, את העיקר, את היסוד, את האדם החי, האמיתי'.¹²

2. דמותו של טולסטוי הסופר ומורה הדרך בעיני ברנר

עם מותו של טולסטוי, הסופר הנערץ על ברנר, כתב ברנר מאמר מקיף על האיש ויצירתו, והעלה קווי יסוד לדמותו ולמשמעות יצירתו בעיניו. הוא ציין את המתח שביצירתו של טולסטוי בין מוטיב המוות והפחד מפניו ובין מוטיב אהבת החיים, שני קטבים שהתקיימו גם ביצירתו וגם בחייו.¹³ ברנר מצא ניגודים וסתירות בעיצוב דמותם של גיבורי טולסטוי, הנקלעים תמיד בין 'ביקורת עצמית גדולה' לבין 'הונאה עצמית'. אמנם גיבורי טולסטוי מציגים לעצמם שאלות אשר למטרות הקיום האנושי, ואין להם תשובה עליהן, 'אבל חפץ החיים החזק, שיש לו יסוד ואחיזה בארץ רחבה ובכוחות עצומים, מתגבר בהם'.¹⁴

ברנר דחה במאמרו זה, שהוא הספד לטולסטוי, את ההפרדה הרווחת בין שני הדיוקנאות של טולסטוי: הראקציוני לעומת המתקדם. לדברי ברנר, למרות הניגודים בין המגמות המתגלות בכתבי טולסטוי, 'עומד לפנינו טולסטוי היוצר כאחד' בכל שלבי חייו ויצירתו הספרותית, שכן 'הנטיות המוסריות והטנדנציות המוסריות, המשבר הנפשי, ובקשת האלוהים' – כל אלה מתגלים כבר בסיפוריו הראשונים.¹⁵ אף על פי שברנר גומר את ההלל על טולסטוי הסופר, הוא ביקורתי כלפי טולסטוי המורה, המוכיח, החכם, המטיף, התאולוג והנביא והדבר מתבטא גם ביצירותיו: ' [...] כאן מתבלטות הפגימות המכאיבות ונראים הניגודים המוכרחים'.¹⁶ בסופו של אותו מאמר הערכה, שברנר מפגין בו בקיאות בכתבי

11. ראו: הנ"ל, כתבים, ג, תל אביב תשמ"ה, עמ' 823.

12. שם, עמ' 530.

13. שם, עמ' 535. במאמר 'בעתונות ובספרות (עם מותו של ל.נ. טולסטוי)' פורסם בשבועון הפועל הצעיר לאחר רצח ברנר בתרע"א (1911) ביפו.

14. שם, עמ' 538.

15. שם, עמ' 539.

16. שם, עמ' 543.

הסופר החשוב בעיניו, הוא מגיע למסקנה פסקנית: 'טולסטוי בעל-המוסר, המורה לצדקה, לא ניצח - ואולי לא רק את אחרים'.¹⁷ אף על פי שברנר למד מטולסטוי הסופר, אין הוא מבקש ללמוד ממשנתו הדתית והמוסרית, אדרבה, הוא מקים חיץ בין אמנותו כסופר ובין מסכת אמונותיו ודעותיו.

3. עקרונות התרגום של ברנר

ברנר, קורא נאמן של טולסטוי ושל כלל הספרות הרוסית בת המאה התשע עשרה, עסק גם בתרגום יצירותיה. עבודת התרגום שימשה לו גם מקור פרנסה נוסף לפרנסתו הדלה, אך בעיקר ראה בה מפעל בעל משמעות תרבותית לאומית, אמצעי לשיפור טעמו של הקורא העברי בן זמנו. הוא הציב בפני המתרגם לעברית כמה תביעות מקצועיות אשר לטיפול הנאות במלאכת התרגום, ועמד על כך שהמתרגם יקפיד שלא להכניס בתרגומו שינויים כראות עיניו. עקרונות התרגום שלו באו לידי ביטוי בעיקר במאמרו המקיף על עבודתה של הוצאת הספרים 'פת' וסדרת תרגומים שהיא פרסמה לפני מלחמת העולם הראשונה. הוא דורש מהמתרגם לבחור את היצירות הקרובות ללבו, 'רק על פי הכרת היחיד ואחריות היחיד'.¹⁸ לדעת ברנר, חושיו האסתטיים של המתרגם וזיקתו האישית ליצירה המיועדת לתרגום הם שחייבים להנחותו. עוד מוטל על המתרגם לתת את דעתו לתוכן היצירה, שיהיה חשוב ויתמודד עם סוגיות העומדות ברומו של עולם.¹⁹

ברנר עסק בתרגום לעברית של הרומן רשימות מבית המוות שכתב דוסטויבסקי. הוא משבח יצירה זו: 'זהו אחד הספרים היותר מסוגלים להימסר לספרות אחרת מבין כתבי דוסטויבסקי. [...] פה, עם כל הקדרות והאימה של התוכן יש עדיין מידה גדולה של אמונה באדם ושל תקווה'.²⁰ עם זאת, ברנר מערער על דרכו של מתרגם היצירה לעברית, אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' ('אז"ר'), משום שלדעתו הוא התערב יתר על המידה בתוכן ובמגמה של המקור:²¹ 'עוד רע [...] עשה א.ז. רבינוביץ בקחתו על עצמן לתרגם את דוסטויבסקי, ולא לרוחו'.²²

עוד מתח ברנר ביקורת על הדרך שתרגם בה יוסף דב ברקוביץ' את ספרו של טולסטוי ללדות בשנת 1912.²³ הוא מציין שתכליתו של תרגום לעברית אינה ללמד באמצעותו עברית,

17. שם, עמ' 544.

18. ראו: י"ח ברנר, 'פת', כתבים, ד, תל אביב תשמ"ה, עמ' 1064.

19. שם, עמ' 1065.

20. שם, עמ' 1070.

21. שם, עמ' 1071-1074.

22. שם, עמ' 1069.

23. דיון על תרגום זה ראו במאמרי: ר' לפידוס, "'ילדות" מאת טולסטוי בתרגומו העברי של יוסף דב ברקוביץ', מחקרי ירושלים בספרות עברית, טו (תשנ"ה), עמ' 307-316. וכן על זיקתו של ברקוביץ' ליצירה זאת של טולסטוי ראו את ספרי באנגלית: R. Lapidus, *Between Snow and Desert Heat*, *Russian Influences on Hebrew Literature: 1870-1970*, Cincinnati, OH 2003, pp. 69-94.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

'כי אם לאמץ את כל כוחנו הספרותי ולמסור בכל האופנים האפשריים [...] לעצמנו ולקורא העברי הבודד את עצמותו ואת קולו של המשורר הגרמני, הרוסי וכו'.'²⁴ לנוכח הנחות היסוד העקרוניות האלה ולנוכח תביעותיו של ברנר מן המתרגמים לעברית, מובנת לנו היטב הנימה האירונית שלו כלפי תרגומו של ברקוביץ': 'אמנם [...] אין בו כל ברבריסמים לשוניים, עשוי הוא על פי כללי הסינטקסיס, עם רשימה נחוצה של המלים הזרות והקשות בסוף הספר [...] ורק שלרוב יחסר בו, בספר המתורגם, אך דבר קטן אחד, טולסטוי [...] העיקר הוא התעמקות למצוא, איך היה כותב טולסטוי, דוסטויבסקי, צ'יכוב, אילו היו כותבים עברית.'²⁵

4. מלאכת התרגום של ברנר ליצירות טולסטוי

ברנר מתאר את עבודת התרגום לעברית של הסיפור 'בעל הבית והפועל' בעיקר כייצור עליון ולא כעבודה לשם פרנסה דווקא. הוא נהג לתרגם לעברית יצירות מספרות העולם שהיו בעיניו חשובות עבור קורא העברית, ובעיקר קיבלה עבודת התרגום מן הספרות הרוסית משמעות אקטואלית בארץ ישראל בתקופת העלייה השנייה בראשית המאה העשרים, שעה שכבר התחיל להצטמצם קהל קוראי הרוסית בה. ברנר ראה ייעוד של ממש בתרגום יצירות המופת של הספרות הרוסית לעברית כדי לאפשר את הנגישות אליהן ואת ההיכרות עמן לקהל קוראים צעיר שהתחיל להתגבש בארץ.

במכתב לסופר דניאל פרסקי מיום 24 במרס 1911 סיפר ברנר על תכניתו לתרגם כמה מיצירותיו של טולסטוי. הוא התכוון לתרגם את הסיפור של טולסטוי 'מותו של איוואן איליץ', אך משך את ידו ממנו כשהתברר לו שהסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' כבר הקדימו. עוד נודע לו שבהוצאת 'יפת' מתכוונים לתרגם את סיפורו של טולסטוי 'בעל הבית ומשרתו', כפי שברנר קורא לו ואף עליו נאלץ לוותר. על כן לפי שעה, כתב לפרסקי, יש בדעתו להתרכז בתרגומי יצירותיו של דוסטויבסקי: כתבים מבית המוות והחטא ועונשו. עם זאת, תכניותיו לתרגם את יצירות טולסטוי בעינן עומדות. במכתבו אל הסופר ר' בנימין מיום 9 ביולי 1913 כתב ברנר כי הוא שוקל לתרגם את המחזה 'שלטון החושך' מאת טולסטוי.²⁶ לימים, בשנת 1914, משהתברר לברנר שהתרגום של 'בעל הבית ומשרתו' לא יצא לפועל, החל במלאכת התרגום. מ'29 במאי 1914 הוא פרסם אותו בהמשכים בשבועון הפועל הצעיר.²⁷ פרסומו של תרגום זה נפסק לאחר שהודפסו ארבעה חלקים, ובהם חמשת הפרקים הראשונים של הסיפור בלבד. גרמו לכך, ככל הנראה, מלחמת העולם שפרצה ביולי 1914 והתלאות שפקדו בעקבותיה את היישוב היהודי בארץ ישראל באותן שנים. התרגום

24. ראו: י"ח ברנר, 'יפת', כתבים, ד, תל אביב תשמ"ה, עמ' 1067, בהערה.

25. שם.

26. ראו: י"ח ברנר, כל כתביו, ג, תל אביב תשכ"ז, עמ' 385.

27. ראו: ל"נ טולסטוי, 'בעל הבית והפועל', הפועל הצעיר, גיליון 32 (29 במאי 1914) עמ' 33-34, 37, 38, 40-39.

בשלמותו נתפרסם כספר רק בשנת 1919.²⁸ ממכתב של ברנר אל יוסף אהרונוביץ, עורכו של הפועל הצעיר, אנו למדים שהוא עבד על התרגום הזה ממרס עד יוני 1914²⁹: 'לא הכל ידעו את העבודה הרבה שהושקעה מצד המתרגם ביצירה גאונית זו, שנכתבה בשפה רוסיית-עממית פשוטה ורחוקה כל כך מן העברית!³⁰

למרות קשייו ומצוקותיו של ברנר עם פרוץ המלחמה ואף על פי שטרם נמצא באותן שנים מוציא לאו לתרגומו להחטא ועונשו, אשר עדיין היה שמור עמו בכתובים, הוא לא התייאש ולא זנח את תכניתו לתרגם את יצירתו המונומנטלית של טולסטוי מלחמה ושלווה. על כוונתו זו של ברנר אנו למדים מפנייתו אל הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ'. במכתב, שנכתב ב־14 בספטמבר 1914, ביקש ברנר מרבינוביץ' שישאל לו לשם תרגומו את הספר שברשותו, הכתוב ברוסית, שפת המקור:

אמרתי בצוק העתים האלה לגשת לתרגם לאט-לאט את 'מלחמה ושלווה' של טולסטוי, אבל נזכרתי, שאתה, כמדומה, אמרת לי לפני חצי-שנה, שאתה מתעתד לכך [...]. אם אתה מוותר לפי שעה על העבודה הזאת, אולי תוכל להשאל לי לאיזה זמן את הספר הזה 'מלחמה ושלווה' ברוסית – ועשית עמדי חסד-אמת. בירושלים קשה להשיגו.³¹

אין אנו יודעים אם הספר המבוקש אכן הגיע באותם ימים לידי ברנר. שניהם, ברנר ורבינוביץ', ויתרו ככל הנראה על הרעיון שקסם להם, לתרגם את מלחמה ושלווה.

ג. 'בעל הבית והפועל': בין המקור לתרגום

פרק זה משווה בין הסיפור 'בעל הבית והפועל' של טולסטוי ובין התרגום העברי של ברנר. לצד בעיות תרגום עקרוניות, כגון שילובים ממקורות יהודיים המקנים צביון יהודי לטקסט כולו, יש גם להתייחס למשימה גלובלית הניצבת בפני המתרגם ועליה דיבר ברנר עצמו: מסירה מהימנה של רוח היצירה המקורית והמרחב התרבותי שנכתבה בו. כאן המקום לשאול האם עמד ברנר עצמו בדרישות שהציב למתרגם? האם הצליח ברנר למסור לקורא העברי את האווירה המיוחדת את יצירתו של טולסטוי?

28. ראו: הנ"ל, שם (תרגם י"ח ברנר), יפו תרע"ט.

29. ראו: י"ח ברנר, כל כתביו, ג, תל אביב תשכ"ז, עמ' 404.

30. שם.

31. שם, עמ' 409.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

ג. שימוש בלשון המקרא ובלשון חכמים

יש שברנר נוקט צורות לשון ארכאיות, ובייחוד בולט השימוש בווי"ו ההיפוך המקראית: וירץ (ברנר, עמ' 13, טולסטוי, עמ' 324³²: 33³³), וילך שמאלה (19: 328: пошел (и пустил лошадь, как велел Никита: 21: 329: (влево, וי"ו ההיפוך וצורות לשון מקראיות אחרות מקנות ללשון הכתוב צביון ארכאי, גבוה ונשגב, שמקומו לא יכירנו כלל במקור. צורות דקדוקיות עתיקות וביטויים מקראיים יוצרים פתוס בתרגום לעומת פשטות המקור. לדוגמה, ניקיטה פונה לסוס ואומר: 'אני אראה לך!' (טולסטוי, עמ' 325: я тебя!) ובתרגום: 'אני אלמדך בינה!' (ברנר, עמ' 15). 'אני אומר את האמת' (טולסטוי, עמ' 328: а правду говорю) נהיה: 'כי אם אמת אדבר' (ברנר, עמ' 21). במקור נאמר בפשטות: 'היה לו חשק לדבר' (טולסטוי, עמ' 326: хотелось говорить) ובעברית: 'נ'תאוה לדבר' (ברנר, עמ' 16) - כאן מופיעים גם שורש עתיק וגם בניין נתפעל על דרך לשון חכמים. 'הניח לסוס להתנהל כרצונו' (טולסטוי, עמ' 332: пускал лошадь) מתורגם בשילוב ביטוי מלשון המקרא: 'ללכת באשר ילך' (ברנר, עמ' 26). ביטויים רבים מלשון חז"ל באים בתרגומו של ברנר: 'צריך ללכת אל העבר ההוא' (טולסטוי, עמ' 328: надо в ту сторону пойти) מובע בעברית בתערובת של נטייה על דרך לשון חז"ל ולשון מקרא: 'צריך לילך לבקש אל העבר ההוא' (ברנר, עמ' 20). 'יקירי' כפנייה עממית (טולסטוי, עמ' 329: родной) נעשה בתיווך הארמית: 'ר'חמאיי'⁴⁰ (ברנר, עמ' 22). 'תעינו בדרך, אחי' (טולסטוי, עמ' 335: заплутали, брат) מתורגם: 'נבוכונו בדרך, אחא' (ברנר, עמ' 31).⁴² יש לציין כי ביטויים ארמיים אלה ואחרים שימשו

32. בטקסט כתוב שם המחבר ומצוינים העמודים ביצירתו. בהערות באים שני מספרים, המספר מימין לנקודותיים מציין את העמודים אצל ברנר, ומשמאלן - את העמודים אצל טולסטוי.
33. התרגומים מיצירת טולסטוי במאמר זה הם משל המחברת.
34. וכן - 335: 31, 339: 39, 343: 46, 345-346: 49-50.
35. תהילים (בובר) צ"ב; פרקי דרבי אליעזר (היגר) חורב י"ח; ילקוט שמעוני; תהילים, רמז תתמ"ג.
36. הביטוי מצוי בספרות השאלות והתשובות, וראו: ספר האמונות והדעות, מאמר ד, הודיענו אלהינו; שאלות ותשובות של הרשב"א; חלק א סימן תקסד; שאלות ותשובות חכמי פרובינציה חלק א סימן מט, ועוד.
37. רש"י בראשית ג א; רשב"ם בראשית כה ל; רמב"ן בראשית ב כ; שם, במדבר יא ו וכן עוד רד"ק שמואל ב כג טז; רלב"ג שם כד כה; סוטה יד א; ירושלמי סנהדרין ב כ טור ג, ועוד.
38. ראו: רמב"ן בראשית יט כט; שו"ת הריב"ש יד.
39. רש"י בראשית כא יד; רש"י שמות ד י; רד"ק יחזקאל ג ג; מצודת דוד שופטים ד יח; משנה בבא קמא א א; שם ט ו; משנה עבודה זרה א ד; משנה טהרות ג ח; תוספתא תרומות (ליברמן) י ט; תוספתא עירובין (ליברמן) ג י; עירובין ק ב; פסחים פו א; ראש השנה כה ב; ביצה לו ב; תענית ה ב, ועוד.
40. זוהר א (בראשית) סד ב; שם ב (שמות) ב ב; שם שם קצ; ב; שם שם קצא א; שו"ת חוט המשולש א סימן כה ועוד.
41. אונקלוס בראשית כד כט; רש"י בראשית כד מב; רמב"ן בראשית כה כ; רד"ק שופטים טז לא.
42. וכן גם: 329: 22.

בעברית של תקופת ברנר תחליפים לביטויים רוסיים עממים ולעיתים גם לא תקינים. הם דוגמה מובהקת לקשיים האובייקטיביים שנתקל בהם ברנר המתרגם כשניסה להעביר לעברית, השפה המתפתחת והמתחדשת, את הלשון העממית הפשוטה והטבעית השגורה בפי גיבורי היצירה הרוסית.

לתשומת לב מיוחדת ראוי תרגום הגידוף 'בן כלבה' שבמקור (טולסטוי, עמ' 325: сукин сын) לביטוי המליצי 'בן נעוות המרדות'⁴³ (ברנר, עמ' 15). לכך גם מצטרפת מגמת ההגבהה הסגנונית. למשל הנאמר בפשטות על אשתו של ניקיטה: 'חיייתה עם עושה החביות' (טולסטוי, עמ' 319: жила с бондарем), מתורגם בפתוס: 'עומדת ביחסים נסתרים עם עושה החביות' (ברנר, עמ' 5). הגבהה סגנונית שכזאת במקום שנדרשת בו הנמכה דווקא יוצרת אפקט גרוטסקי שאינו מכוונת המתרגם ופוגעת במרקם הטקסטואלי של היצירה אשר לשונה פשוטה ומצומצמת.

2. הענקת צביון יהודי לטקסט

ברנר נוטה להעניק בתרגומו צביון יהודי לסיפור הרוסי. ניכרת נטייתו לקרב מונחים מעולם ההווי הרוסי השורשי אל הקורא העברי על ידי שילוב של מונחים יהודיים, ובמקומות שמובא בהם צירוף רוסי בעל קונוטציות דתיות ברנר מציע ביטוי טעון צביון יהודי. משאלת הגיבורים 'שהאלוהים יתן' (טולסטוי, עמ' 341: бог даст) נמסרת באמצעות הביטוי 'בעזרת השם' (ברנר, עמ' 42, וכן עמ' 40: 340). ניקיטה אומר: 'גם אם תקפא...' (טולסטוי, עמ' 347: и замерзнешь...), ובעברית הדברים מתורגמים בשילוב לשון דתית יהודית מובהקת: 'אם גזירה היא...' (ברנר, עמ' 52).⁴⁴ ברוסית: 'אתה משרת אותי, ואף אני לא אעזוב אותך' (טולסטוי, עמ' 320: ты мне служишь, и я тебя не оставлю), ובעברית בלשון המקרא: 'אתה תשרת לי ואני לא אתעלם ממך'. עוזב אעזוב עמך'⁴⁵ (ברנר, עמ' 6). 'מוכן לכול' (טולסטוי, עמ' 346: на все готовую) תורגם בנוסח היהודי המוכר 'מוכן ומזומן

43. שמואל א כ ל; רש"י שם; רלב"ג שם; מצודת דוד שם; ערכין טז ב; שמות רבה (וילנה) א; תנחומא (ורשה) שמות א; ילקוט שמעוני שמואל א רמז קכט, וכן ברוח דומה ראו: חגיגה ט א; קהלת רבה (וילנה) א; קהלת זוטא (בובר) ב, ועוד.

44. רש"י בראשית לו לה; רש"י שמות כח מג; רש"י ויקרא יח ב; רש"י במדבר א מט; שבת יא ב; עירובין ד ב; פסחים לג ב; שם מו ב; ראש השנה כט ב; שם לד א; יומא יא א; סוכה ו ב; שם מ ב; ביצה ח ב; שם יח א; תענית כז ב; מגילה ד ב; שם כא ב; מועד קטן ד א; שם יא א; חגיגה כב א; יבמות יב א; כתובות ג ב; נדרים לט א; קידושין יז ב; שם עג א; עבודה זרה לב א; שם סד א; הוריות ג ב; זבחים לג א; מנחות יח א; שם עט ב; חולין ח ב; ירושלמי סוטה ג יט; ירושלמי עבודה זרה ב מא.

45. וכן גם 337: 35, 338: 37.

46. שמות כג ה; רש"י שמות כג ה; רמב"ן דברים כב ד; בבא מציעא לא א; שם לב א; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי כג; תנחומא (בובר) משפטים א; ספר יראים רכט.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

לכולי⁴⁷ (ברנר, עמ' 16).⁴⁸ הדבר בא לידי ביטוי גם בעברות שמותיהם של איכרים רוסים: 'מוזיק ושמו איסאי' (טולסטוי, עמ' 331: мужик Исая) מתורגם: 'אחד מיושבי הכפר וישעיה שמו' (ברנר, עמ' 25).

בולטים במיוחד ביטויים ארמיים שברנר שוזר בתרגום. במקום 'חג שמח' במקור (טולסטוי, עמ' 337: С праздником) נאמר בתרגום 'יומא טבא'⁴⁹ (ברנר, עמ' 36). תלונתו של איכר על מנהגי העת החדשה: 'הצעירים יוצאים מן השליטה' (טולסטוי, עמ' 339: отбивается народ молодой от рук) מתורגמת באמצעות שימוש בארמית ובזכרי לשון מקראיים: 'הצעירים דהאידנא⁵⁰ פורקים כל עול, הולכים ונדחים'⁵¹ (ברנר, עמ' 39). דברי המענה של בן שיחו: 'ועוד איך יוצאים מן השליטה [...] ללא כל סדר!' (טולסטוי, עמ' 339: как отбивается-то... Сладу нет!) מתורגמים גם הם בעזרת ביטוי הלכות מן האגדה: 'עוד איך נדחים [...] ממש להרי חושך'⁵² (ברנר, עמ' 39). המליצה הרוסית: 'מקום שבו השמים נושקים לארץ' (טולסטוי, עמ' 325: где сходится небо с землей) נמסרת באותה מליצה בתרגום לארמית: 'היכן דנשקי שמיא וארעא'⁵³ (ברנר, עמ' 15).

בתיאור פרטי ההווי ברנר מרבה להודקק לשמות של עצמים בעלי קונוטציות דתיות. 'גדיילים' (טולסטוי, עמ' 323: бахрома) מתורגם 'ציציות' (ברנר, עמ' 12); 'ניערה בוויולן' את הפיח מעל המיחם' (טולסטוי, עמ' 338: обмахнув занавеской самовар), ובעברית: 'ניערה בפרגוד את הפיח מעל המיחם' (ברנר, עמ' 37). במיוחד בולט הדבר בתרגום ציוני המרחק, המשמעותיים כל כך בסיפור מסעות זה שלמרחק יש בו תפקיד גורלי. ברנר מחליף את ציוני המרחק הרוסיים באלה ממקורות מקראיים וחז"ליים: 'לא

47. רש"י איוב א יד; רד"ק ירמיהו כג לט; בראשית רבה (וילנה) סב ג.

48. וכמו כן 321: 9, 344: 47.

49. אונקלוס ויקרא כג יא; שם כג טו; ברכות מו א; ביצה ד ב; שם טו א; ירושלמי ביצה א ס; רות רבה (וילנה) ג ד; תנחומא (ורשה) בראשית סימן ב, ועוד.

50. רד"ק יהושע ה ב; ברכות ד א; פסחים ט ב; ראש השנה כ א; יומא יט ב; סוכה מג א; ביצה ב ב; שם ד ב; תענית יז א; מגילה כא ב; יבמות עב א; כתובות ח ב; גיטין נו ב; קידושין ז ב; כריתות יג ב; במדבר רבה (וילנה) יח כ; רש"י סוכה מג א; רש"י ביצה ב ב; רש"י גיטין סח א; רשב"ם בבא בתרא נט ב; רש"י סנהדרין כב ב; רש"י מנחות מט א; רש"י נדה יא א, ועוד.

51. שמואל ב יד יד; רש"י שם יד יד; רמב"ן דברים יד א; רד"ק שמואל ב יד יד.

52. רש"י ירמיהו יג טו; רש"י עמוס ד ג; רמב"ן שמות י כג; רד"ק ירמיהו יג טו; תמיד לב א-ב; בראשית רבה (וילנה) לג א; ויקרא רבה (וילנה) כז א; במדבר רבה (וילנה) טז כה; תנחומא (בובר) אמור ט; תנחומא (ורשה) אמור ו, ועוד.

53. קהלת ד ט ורש"י שם; אבן עזרא בראשית ב יח; מגילה ה ב; ירושלמי תענית ד סט; ירושלמי יבמות ו ז; ירושלמי גיטין ח מט; מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי ג; ספרי דברים שה; שם שם שיב; ספרי במדבר כז; שמות רבה (וילנה) כ א; קהלת רבה (וילנה) ד א; פסיקתא רבתי (איש שלום) מב; מדרש תהלים (בובר) נט; ילקוט שמעוני תורה פנחס תשעו; ילקוט שמעוני תורה האזינו תתקמב; רש"י מגילה ה ב; רש"י בבא מציעא כח א. דוגמאות נוספות לתרגום כזה של ברנר ראו: 322: 10, 322: 9.

עברו גם ארבעים סאָ'נים' (טולסטוי, עמ' 330: не проехали... сорока саженой מתורגם: 'לא עברו ארבעים אמות משולשות'⁵⁴ (ברנר, עמ' 23), 'כתמש וְרסטאות' (טולסטוי, עמ' 330: верст пять) מתורגם: 'חמש פרסאות'⁵⁵ (ברנר, עמ' 24). שילוב ביטויים שמקורם יהודי כל כך פוגע במרקם האותנטי השורשי של היצירה הרוסית, אך לזכותו של המתרגם ייאמר כי אין הם רבים.⁵⁶

3. תוספת מטפוריקה והגבהה סגנונית

ברנר מרבה להשתמש במטפוריקה: דברים שנאמרים במקור בלשון פשוטה מועברים באמצעות דימויים וקישוטי לשון, וכל אלה יוצרים הגבהה סגנונית שאיננה במקור. לדוגמה, על ניקיטה נאמר: 'היה נותן בין את כל אשר לו' (טולסטוי, עמ' 319: пропивал все с себя) ובתרגום ברנר משתמש בביטוי ציורי: 'היה נותן בין גם את כותונתו לעורו' (ברנר, עמ' 5). ניקיטה 'שמח על תבונת הסוס חביבו' (טולסטוי, עמ' 334: радуюсь на ум своего любимца), וברנר מתרגם: 'ולבו שש בקרבו על חוכמת הסוס אהובו'⁵⁷ (ברנר, עמ' 29-30). גם הנאמר על הסוס: 'לא סטה [מן הדרך]' (טולסטוי, עמ' 332: не сбивалась) מוצג לקורא העברית באמצעות מליצה: 'לא נטה מני אֶרֶץ'⁵⁸ (ברנר, עמ' 26). דברי ניקיטה 'לא תצא משם' (טולסטוי, עמ' 344: не выберешься) מתורגמים בלשון ציורית: 'לא במהרה ימלט נפשו'⁵⁹ (ברנר, עמ' 48). העולם היהודי המשתרבב ליצירה מכוח הלשון או מכוח האסוציאציה, מגביר את הצביון היהודי ומפחית מן האווירה האותנטית שהמחבר הרוסי מעצב.

4. העצמה בתיאורים

במרקם הטקסט המתורגם מורגשת נטייתו של ברנר להעצמה. תיאורים ולוואים הבאים במקור במובלע מועתקים בתרגום בהדגשה ובהגברה. לדוגמה, במקור נאמר כי ניקיטה שקע בשלג 'עד הברכיים' (טולסטוי, עמ' 328: по колено), ובתרגום 'עד למעלה מהברכיים' (ברנר, עמ' 19). במסלול נסיעתם הם רואים עצים אשר 'במקומות אחדים עוד התנועעו עליהם עלים בודדים' (טולסטוי, עמ' 329: с кое-где трепавшимися еще на них

54. וכן גם 329: 22, 343: 45, 349: 47.

55. וכן גם 331: 26, 334: 30.

56. ר' לפידוס, 'דוסטויבסקי בלבוש יהודי - "החטא ועונש" בתרגומו של י"ח ברנר', מחקרי ירושלים בספרות עברית, יד (1993), עמ' 275-291.

57. רש"י פסחים ז א, ועוד.

58. רש"י ישעיהו ל יא; אבן עזרא עמוס ב ז, ועוד.

59. עמוס ב יד; שם ב טו; תהילים פט מט; מצודת דוד שמואל ב יז א; שם, תהילים לג יז; מדרש משלי (בובר) י, ועוד.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

листьями), ואילו בעברית העלים מתוארים בצורה מטפורית ונמרצת יותר: 'זעיר שם, זעיר פה, על איזו מזמורתיהם, התנועעו עדיין עלים טרופים' (ברנר, עמ' 22-23). גם הנאמר על תאוותו הבלתי נשלטת של וסילי אנדרייץ' לעשיית רווחים – שאין הוא מסוגל 'לעמעם את כמיהתו' (טולסטוי, עמ' 339: заглушить это желание) מתורגם בהעצמה: 'לכבות את אש-התאוה הנוראה שנשקה בו' (ברנר, עמ' 38). על חלוקת האדמות של האיכרים נאמר במקור: 'מדובר היה על חלוקה בבית הזה' (טולסטוי, עמ' 340: а дело шло о разделе в этом доме), וברנר מעצים את הנאמר כך שהתיאור כולו מקבל תוספת נופך דרמטי: 'אלא נגעה בעובדה חיה, בחלוקה הממשית של הבית הזה' (ברנר, עמ' 40). אפילו לציון הפשוט והקצר – 'הסוטה' (טולסטוי עמ' 335) מצורף התיאור: 'הסוטה החלשה' (ברנר, עמ' 28), ואת 'אדרתו' של וסילי אנדרייץ' (טולסטוי, עמ' 341: в шубе) תרגם ברנר בתוספת לוואי: 'אדרתו החמה' (ברנר, עמ' 41).⁶⁰

הסגנון של טולסטוי מתאפיין באיפוק, וכך מעוצבת ביצירתו אווירה של שגרה ואותנטיות לכאורה. האווירה היום-יומית הזאת ממחישה כי דברים העומדים ברומו של עולם, כגון חיפוש פתרונות לשאלות אקסיסטנציאליות, תאולוגיות ואתיות, מתקיים בדברים שוליים וזוטרים לכאורה. בדרך זאת הלקח הדידקטי של טולסטוי מועבר לקורא, לאמור: הפש את האלוהים האמתי לידך, בדברים הקטנים, בתוכך. לעומת זאת ההעצמה בתיאורי המתרחש בנוסח העברי מקנה לתרגום תוספת אמוציונליות ודרמטיות לעומת המקור. בשל כך מרקם הטקסט של התרגום מקבל קצב נמרץ ועצבני יותר ומאבד מצביונו העיוני וההגותי.

5. ההעצמה המביאה לשינוי באפיון דמויות הגיבורים

בתרגומו של ברנר מתבלטת נטייתו להעצים את הנאמר במקור, וממילא גם להוסיף דרמה לכל הסיפור. בעיקר ניכרת נטייתו זאת באפיון דמויות הגיבורים. הדמויות מאופיינות ביתר העצמה: ניקיטה, פועל עלוב ועשוק אך עם זאת ותרן, נוח לבריות וטוב לב, וכנגדו וסילי אנדרייץ', סוחר תקיף ותאב בצע. כאשר היה וסילי אנדרייץ' נתון כולו לענייני מקח וממכר הוא 'הרגיש כי הוא נרגש' (טולסטוי, עמ' 326: чувствуя себя возбужденным), ובעברית שתי מילות תיאור: 'נרגש ונסער' (ברנר, עמ' 17). במקור נאמר עליו כי הוא 'שוקע בעיסוקו האהוב – עשיית רווחים' (טולסטוי, עמ' 326: нападавая на любимое...), ואילו בעברית להיטותו מוטעמת יותר: 'בהיכנסו כבר כולו לענייני עסק, הדבר היחידי האהוב עליו' (ברנר, שם).

בהמשך הסיפור מצאו וסילי אנדרייץ' וניקיטה, למזלם, מקלט ארעי בבית איכרים מזדמנים, אך האדון, מתוך להיטות אחר הרווחים, דוחק במשרתו לשוב ולצאת למסע, אף על פי שהערב יורד ובוהץ מתחוללת סופת שלגים. אפיזודה זאת ממחישה כי וסילי אנדרייץ', אחוז תאוות הבצע, מאבד את אחיזתו במציאות. בתרגום האפיזודה הזאת ברנר מוסיף כי ניקיטה

60. וכן גם 328: 20, 341: 42, 343: 46, 345: 48, 345: 49.

נאלץ לצאת לדרכו בעל כורחו, והוא מתאר אותו כאיש מיושב בדעתו ושקול מאדונו, וכך נמצא ניקיטה בתרגום לעברית חיובי יותר מבן דמותו המקורי (3: 318; 41: 340). גם וסילי אנדרייץ' מצטייר מן התרגום כאיש תקיף ובוטח בעצמו יותר משהוא במקור (6: 320). דברי המספר עליו כי היה 'מרמה אותו [את ניקיטה]' (טולסטוי, שם: Обманывает его) באים בתרגום בהדגשה בהכפלת הפועל על דרך לשון המקרא, מקור מוחלט ופועל נטוי: 'הוֹנָה יוֹנָה אותו' (ברנר, שם). וכך, במערכת היחסים בין וסילי אנדרייץ' ובין ניקיטה, נפער בתרגום פער גדול יותר לעומת המקור: האדון מצטייר כעריץ קמצן וממילא גם שלילי יותר, ואילו ניקיטה – כמושפל ועשוק יותר, וממילא גם מעורר רחמים וחיובי יותר. כך גם בתיאור היחסים בין האדון ובין אשתו של ניקיטה (שם).

דבריו המתנשאים של וסילי אנדרייץ' אל ניקיטה בעניין 'חסדו' עמו נמסרים בתרגום בהדגשה לעומת המקור. במקור הוא מסביר לניקיטה 'שהוא לא מרמה אותם אלא מיטיב עמם' (טולסטוי, עמ' 320: что он их не обманывает, а благодетельствует). ובתרגום האדון מתחסד יותר: 'אין הוא חס ושלום, מונה אותם, כי אם עושה להם טובה גדולה' (ברנר, עמ' 6). כנגדם גם דברי תחינה של העובד לאדונו נמסרים בהטעמה (שם: שם). כאשר ניקיטה מביע את משאלתו שאשתו הבוגדנית לא תרע לבנו הוא מצטייר מן התרגום כאומלל יותר (17: 326). ההבדל בין המקור לתרגום בא לידי ביטוי כבר בכותרת הסיפור. ברוסית: 'בעל הבית והפועל' (טולסטוי: Хозяин и работник) והנה בעברית: 'בעל הבית ופועלו'. כינוי השייכות החבור לשם העצם מדגיש את בעלותו של האדון על ניקיטה, אף על פי שאיננו צמית אלא שכיר. גם בהמשך הסיפור הנטייה של ברנר להעצמה בתיאור היחסים בין שני הגיבורים הללו מביאה להגדלת הפער ביניהם (16: 326).

6. העצמת פעלים המביאה לתוספת דרמטיזציה

ברנר נוטה בתרגומו להעצים גם את הפעלים, וכך בסופו של דבר נוצר הרושם כי גיבורי היצירה – בני האדם ובעלי חיים – פועלים בצורה נמרצת, מועצמת ודרמטית יותר לעומת המקור. ברנר בוחר בפועל עברי אינטנסיבי יותר מן הפועל שבמקור, ולעתים אף מוסיף עוד פועל ובכך מגביר את עצמת הנאמר. גם פעולות פשוטות במקור בתרגום הן דרמטיות יותר. לדוגמה, בתחילת הסיפור ניקיטה 'הלך' אל אורות הסוסים (טולסטוי, עמ' 320-321: пошел), ובתרגום הוא 'כונן צעדי' (ברנר, עמ' 7-8). על האישה שבביתה התארחו האדון ומשרתו נאמר כי 'בקושי סחבה אותו [את המיחם]' (טולסטוי, עמ' 338: с трудом донесла ero) ובתרגום: 'נטלה והקריבה אותו [...] בכל מאמצי כוחותיה' (ברנר, עמ' 37). בהמשך הסיפור, בזמן הסערה ובמהלך חיפושי הדרך, מסופר שניקיטה 'מישש ברגליו ובשוט' ואחר כך ירד מן העגלה וחיפש סביב הדרך: 'לאחר שהתהלך גם מצד ימין' (טולסטוי, עמ' 328: щупал ногами и кнутом... похидив и справа), בעברית פעולותיו מצטיירות כאינטנסיביות יותר: 'מישש וגישש ברגליו ובשוט [...] הלך והתהלך ימינה' (ברנר, עמ' 19-20). על פי מגמת ההעצמה עצמת סערת השלגים מתוארת בהדגשה מיוחדת. במקור נכתב: 'סופת השלגים רק התגברה' (טולסטוי, עמ' 332: метель... еще

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

усилилась ואילו בעברית: 'הסוּעָה [...] עוד הגבירה חילים' (ברנר, עמ' 26).⁶¹ ברנר מוסיף ומעצים שבעתיים את תיאורי הסערה. למשל אצל טולסטוי נאמר כי הסערה 'מערכת ומתנפלת בחימה יתרה' (טולסטוי, עמ' 346: еще злее рвала и крутила), ובעברית: 'קורעת ומשברת ומנתצת בחימה שפוכה' (ברנר, עמ' 51). ברנר מעצים את פעולותיהם של הגיבורים, של בעלי החיים ושל תופעות הטבע, ויש שהוא מוסיף פעלים על הנאמר במקור. עיצוב לשוני זה מוסיף דרמטיות ליצירתו של טולסטוי ומפחית מצביונה הלירי, וממילא גם מצביונה הפילוסופי והדידקטי.

7. העצמת מידת התכיפות של פועלי האמירה

ראויה לציון נטייתו של ברנר להעצים את הפעלים המביעים דיבור. פעולות האמירה של גיבורי טולסטוי באות לידי ביטוי בפעלים 'אמר' או 'דיבר', לכל היותר 'צעק' – מכוח תנאים אובייקטיביים של הסופה הסוערת; בתרגום נוסף לפעולות האמירה נופך מגוון ומתאר כאחד: הגיבורים 'ממלמלים' ו'מודים'. קרוב לוודאי שכאן ניכרת השפעתו של דוסטויבסקי על ברנר, שכן פעולות האמירה ביצירותיו נודעות באינטנסיביות הרבה שלהן. אפשרות של השפעה כזאת סבירה גם לנוכח מפעל התרגום של ברנר ליצירות דוסטויבסקי.⁶² לדוגמה, על בנו של וסילי אנדרייץ' הפונה למשרת ומבקש שיעלהו על עגלתו נאמר במקור: "'הושיבני" ביקש' (טולסטוי, עמ' 322: посади, просил он) ובתרגום: "'הושיבני נא", התחנן' (ברנר, עמ' 9, ודוגמה דומה לכך גם 323: 11). אין כאן העצמת פועל אמירה בלבד כי אם גם הגבהה, שכן ילד אינו מדבר בלשון כזאת על פי רוב. הנוסעים המזדמנים לווסילי אנדרייץ' ולניקיטה בדרך, תוך כדי הסערה, 'צעקו דבר-מה' ברוסית (טולסטוי, עמ' 332: кричали что-то), ואילו בעברית הם: 'צעקו צעקות נוראות'⁶³ (ברנר, עמ' 27). במרבית המקרים כאשר טולסטוי מציין שגיבור 'אמר', מוסיף ברנר צביון אמוציונלי ודרמטי לפעולת האמירה של הגיבור. למשל: "'זה נכון", אמר ניקיטה' (טולסטוי, עמ' 336: 'Это точно', сказал Никита) מתורגם: "'זה נכון", הודה ניקיטה' (ברנר, עמ' 33). וסילי אנדרייץ' 'אמר' במקור (טולסטוי, עמ' 329: сказал) מתורגם ל'תהה' (ברנר, עמ' 22, וכמו כן 37: 338). בעלת הבית 'אמרה' ברוסית (טולסטוי, עמ' 337: говорила она), ובעברית היא 'טענה' (ברנר, עמ' 35). דוגמה נוספת מתיאור השיחה בבית שהתארח בו בנסיעתם: 'אמר השכן [של ניקיטה]' (טולסטוי, עמ' 340: сосед сказал), מתורגם בעברית: 'סייע השכן לשיחה' (ברנר, עמ' 40). על פי מגמה זאת, האיכר

61. וכך גם 330: 23, 343: 45, 345: 49, 346: 51.

62. ר' לפידוס, 'על לווייתן ושור הבר – בין ברנר לדוסטויבסקי', מאזניים, נט, מאי-יוני (1985), עמ' 31-33. Y. Sagiv-Feldman, 'From Dostoyevsky to Brenner', *Hebrew Annual Review*, 3 (1979), pp. 91-104. נוסח מתוקן ומורחב של מאמר זה ראו: 'בין המיתר והטראגי ("מסביב לנקודה" כתגובה על "החטא ועונשו")', מחברות ברנר, ג-ד (1984), עמ' 217-238.

'צעק דבר־מה' (טולסטוי, עמ' 342: что-то прокричал) בלשונו של טולסטוי, ובתרגומו של ברנר הוא 'קרא דבר־מה בקול גדול' (ברנר, עמ' 43). אפילו שתיקתם של הגיבורים מועצמת בתרגום לעברית. פועלי אמירה חביבים על ברנר, ויש שהוא מוסיפם גם במקום שאינם קיימים במקור. במקור נאמר כי וסילי אנדרייץ' וניקיטה 'לא שמעו בגלל הרוח' את עצתו של נוסע אחר (טולסטוי, עמ' 342: не слышали от ветра), ובתרגום: 'לא שמעו מפני הרוח, מה הוא קורא' (טולסטוי, עמ' 44). 'לא השיב' (טולסטוי, עמ' 343: не отвечал) מתורגם: 'לא דיבר דבר' (ברנר, עמ' 46). נטייתו זאת של ברנר להימנע ממסירה מאוזנת של דברי הגיבורים ולהוסיף לפעולותיהם ממד אמוציונלי, ופעמים אף עצבני ומתוח, מוסיפה דרמטיות לטקסט כולו. עיצוב כזה מצוי ביצירותיו של דוסטויבסקי ועל פי רוב נעדר מכתובתו של טולסטוי.⁶³ טולסטוי מקפיד על לשון מתונה, לאמור, היצירה והמסר הפילוסופי שלה מדברים מכוח עצמם, ואין צורך בתוספת דרמטיזציה מטעמו של המחבר. תוספת מעצימה פוגעת ברוח היצירה של טולסטוי ומפחיתה מייחודה וממסרה הדידקטי.

8. הסבר ופרטנות

בתרגומו של ברנר בולט מתן הסבר ופרשנות לדברים הנאמרים בצורה אליפטית במקור. פרטים רבים מקומם בהוויה הטבעית של הכפר הרוסי והם מובנים מאליהם לקורא הרוסי, אולם בהוויה של לשון אחרת הם עלולים להישמע סתומים, בלתי מספיקים, מקוטעים וזקוקים להסבר ולפרשנות. יש שההסבר והפרשנות ניתנים באמצעות המחשה. הדברים נאמרים ברוסית במרומו ובכוללנות, ואילו ברנר ממקדם ומעמידם על דיוקם. לשם כך הוא מצמצם עד כמה שאפשר את השדה הסמנטי של המושג הכוללני ומציגו בעברית בצורה צרה ומוחשית. את הנאמר ברוסית: 'לא היה יכול להיעדר' (טולסטוי, עמ' 318: нельзя было отлучиться) ברנר ממקד: 'לא היה יכול לצאת לדרכו' (ברנר, עמ' 3). טולסטוי מציין בכלליות כי סימני הדרך במסלול הנוסעים 'היו עלובים, כוסו שלג' (טולסטוי, עמ' 327: были плохонькие занесенные), וברנר מתרגם על פי המגמה שלעיל: 'היו נמוכים וטובעים בשלג'⁶⁴ (ברנר, עמ' 18). ברנר מקפיד להסביר לקורא פרטים טופוגרפיים של הנוף הרוסי. ניקיטה 'פנה שמאלה', נכתב במקור (טולסטוי, עמ' 327: свернул влево), וברנר מוסיף: 'פנה שמאלה – לבוא אל העמק' (ברנר, עמ' 19). את הנאמר בכלליות כי ניקיטה ביקש לנסוע 'בלי לסטות' (טולסטוי, עמ' 330: не сбиваясь) גרסתו של ברנר

63. וכן גם 325: 15, 332: 27, 334: 30, 336: 33, 342: 44, 345: 50.

64. על ההשפעות הרוסיות על כתיבתו של ברנר ראו: ר' לפידוס, 'מושגים ותבניות הלשון הרוסיים ב"מסביב לנקודה" ליי"ח ברנר', בתוך: ז' שמיר וא' הולצמן (עורכים), נקודות מפנה בספרות העברית וזיקתן למגעים עם ספרויות אחרות, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשנ"ג (1993), עמ' 157-166. וכן ראו: R. Lapidus, above note 23, pp. 10-24.

65. וגם 320: 6, 339: 39-38.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

מעמידה על דיוקו: 'מבלי לנטות ימין או שמאל' (ברנר, עמ' 23).⁶⁶ במקור נאמר על ניקיטה בקצרה כי הוא 'כמעט נפל' (טולסטוי, עמ' 333: *чуть не упал*), וברנר מסביר: 'כמעט שנפל מעל העגלה' (ברנר, עמ' 28), וכן ניקיטה 'השתדל לא להניע אותן [את הרתמות] (טולסטוי, עמ' 334: *стараясь не шевелить ими*) מתורגם לעברית בתוספת הסבר: 'השתדל שלא להניען לשום צד' (ברנר, עמ' 29).

מגמתו של ברנר להמחיש את הדברים ולמקדם בולטת בצירופים כבולים ברוסית, אשר ממילא קשה למסרם במדויק. את הנאמר על וסילי אנדרייץ' כי 'היה רגיל לסתום בדבריו את פיותיהם של כל מי שמכר לו או קנה ממנו' (טולסטוי, עמ' 327: *заговаривал зубы*) פיתוח את כל הבאים עמו במשא ומתן' (ברנר, עמ' 18). ביטויים עממיים ובלתי תקינים מקבלים בתרגום מיקוד שיש עמו הסבר. במקור ישנם חילופי דברים בין וסילי אנדרייץ' לניקיטה כאשר הם ממחישים לעצמם כי סכנת סערת השלגים ממשמשת ובאה. בהשפעת המתח הם מחליפים דברים בנוסח עממי, ללא גינונים. האדון עונה לפועלו בחרדה: 'מפפפט סתם?', כאשר כוונתו שאולי ניקיטה מפריז בהערכת חומרת המצב (טולסטוי, עמ' 328: *«Вре?» откликнулся Василий Андреич*). בעברית הדברים נמסרים בתוספת הדגשה: "'הצחוק אתה עושה?' קרא וסילי אנדרייץ'" (ברנר, עמ' 21). ברוח זאת גם תשובתו של ניקיטה: 'לא מפפפט סתם' (טולסטוי, עמ' 21: *«не вру я»*) נמסרת בעברית בנוסח: 'לא צחוק אצחק' (ברנר, עמ' 21).⁶⁷

כללו של דבר, הסבר ופרשנות לנאמר ברוסית באים בתרגומו של ברנר פעמים רבות עם העצמה ומצטרפים למגמתו להוסיף דרמה לתרגום. בכך באה לידי ביטוי התלהבותו של ברנר מן היצירה הרוסית, אך במקרה דגן האהבה מקלקלת את השורה. בסופו של דבר התרגום יוצא לקוי, שכן הדברים נאמרים בו בצורה חושפנית ומדגישה יתר על המידה, ואינם מותירים לקורא מקום לעמוד בעצמו על המסר הדידקטי של היצירה ולהרהר בסוגיות אקסיסטנציאליות שהיא מעלה.

9. תוספות והבהרות

מגמתו של ברנר להעמיד דברים על דיוקם מביאה אותו לפעמים להוסיף הבהרות שאינן במקור. אמנם התוספות הללו קצרות, אך לפעמים יש בהן כדי להפריע למהלך הרצוף והזורם של הנרטיב. לדוגמה, טולסטוי מספר על ניקיטה ש'בכל מקום' העריכו אותו (טולסטוי, עמ' 319: *везде*), וברנר מוסיף הסבר: 'בכל מקום אשר עבד שמה' (ברנר, עמ' 4). טולסטוי אומר בכלליות כי 'כל שכרו של ניקיטה היה ניתן לאשתו' (טולסטוי, עמ' 319: *Нажитое Никитой жалование все отдавалось его жене*), וברנר מוסיף ומבהיר: 'כל

66. וכן 330: 24, 332: 27.

67. וכן 320: 6, 321: 9, 324: 12-13.

מה שהיה ניקיטה משתכר היה ניתן מאת שוכריו לאשתו' (ברנר, עמ' 5). לעומת זאת, יש שהבהרותיו דווקא נדרשות. לדוגמה, טולסטוי מציין כי וסילי אנדרייץ' היה משלם לניקיטה 'בלי חישוב' (טולסטוי, עמ' 319: без расчета), וברנר מבהיר מהי כוונתם המדויקת של הדברים: 'לא היה נותן לו בסדר ובחשבון אלא באקראי' (ברנר, עמ' 5).

טולסטוי נוהג לוותר על פרטי תיאור שוליים וידועים לכול, וברנר נאלץ להמחישם ולהבהירם. דוגמה מובהקת לכך היא תיאור פרטי רתמת הסוסים, המוכרים היטב לקורא הרוסי: 'קשת העץ הצבועה הקלה' (טולסטוי, עמ' 321: легкую крашеную дугу) – בעברית ברנר מוסיף: 'קשת העץ הצבועה הקלה, אשר ישימו מעל לראש הסוס' (ברנר, עמ' 8). מנהג הכפריים הרוסים להרבות במלבושים חמים בחורף הרוסי המכביד מתואר ברוסית: 'גבו [של וסילי אנדרייץ'] הלבוש בשתי אדרות' (טולסטוי, עמ' 325: своей одетую в двух шубах), ובעברית הוא מתורגם עם תוספת תיאור שאיננה במקור: 'גבו הרחב והנתון בשתי אדרות, זו למעלה מזו' (ברנר, עמ' 14).⁶⁸

יש שברנר איננו בטוח שהקורא יבין את כוונתו, בייחוד בדברים לא שגרתיים. על שיחה כלשהי אומר טולסטוי: 'זו לא היתה כנראה שיחה בעלמא' (טולסטוי, עמ' 340: разговор, очевидно, был не отвлеченный), וברנר מוסיף בתרגומו הסבר למקור: 'נושא השיחה, כנראה, לא היה מופשט, זו לא היתה שיחה בעלמא' (ברנר, עמ' 39-40). זאת ועוד, לעתים ברנר חושש, ובמידה רבה בצדק, שהקורא העברי לא יבין את משמעות המנהגים הכפריים המתוארים ביצירה. הוא מוסיף הסבר בגוף הטקסט. פתרון מאולץ זה שימש גם את יצחק דב ברקוביץ' בתרגומו לילדות. נעורים. עלומים של טולסטוי, ועל כן 'זכה' אז לביקורת נוקבת מצד ברנר.⁶⁹ עתה נזקק גם ברנר עצמו לאותו פתרון. בסיפור מתואר כיצד בעלת הבית שהודמנו אליו וסילי אנדרייץ' ופועלו משקה אותם בתה חם ומתוק, והיא מוסיפה ומוזגת לניקיטה עוד ועוד כוסות, והוא שותה ואינו רווה. לו רווה היה הופך את כוס הזכוכית על פיה ותחתיתה כלפי מעלה, כמקובל בקרב פשוטי העם, לומר שדי לו במה ששתה. לטולסטוי ולקוראיו מוכר המנהג הזה, ואין הוא מוצא לנכון להסבירו: 'בכל זאת לא הפך אותה [את הכוס] על פניה' (טולסטוי, עמ' 340: все-таки не перевернул его), ואילו ברנר, שאינו בטוח שהדבר יובן לקורא העברית, משלב גם הסבר: 'עדיין לא הפך אותה על פניה, לסימן שיותר אינו רוצה' (ברנר, עמ' 41).

10. הכללות

לפעמים ברנר משתמש בהכללות דווקא, ובמקום לציין את שמו המדויק של עצם כלשהו, הוא מציג לקורא העברית את העצם באופן כוללני ומציין את הקטגוריה שהוא שייך אליה, לדוגמה 'קש ולענה' (טולסטוי, עמ' 329: полыни и соломины) מתורגמים 'עשבים

68. וכן 329: 22, שם: שם, 325: 15, 331: 25, 330: 24, 332: 27, 335: 32, 338: 37.

69. ראו לעיל הערה 23.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

פראים' (ברנר, עמ' 21). התופעה ניכרת כאשר טולסטוי מציין פריטים יחודיים של ההווי הכפרי או של הטבע הרוסי שקשה למצוא להם חלופות עבריות הולמות. במקרים אלה ברנר מעדיף לוותר על הסבר המושג ולציין בהכללה, בייחוד כאשר ציון שמו המדויק של הפריט אינו הכרחי להתפתחות הסיפור. הדוגמאות לכך אינן רבות, אך ראויות לתשומת הלב: 'המזחלות נתבטו זו בזו במקלות שלאורך צדדיהן' (טולסטוי, עמ' 332: *сани стукнулись* друг о друга отводами), וברנר מכליל: 'העגלות נתקלו אחת בשנייה' (ברנר, עמ' 27), ובכך למעשה מקל על זרימתו הרצופה של הטקסט העברי.

11.1. אילוצי שפה

בתקופה שעסק ברנר בתרגום לא תמיד נמצאו בלשון העברית המתחדשת חלופות הולמות לכל פרט ופרט הקשור להווייה הרוסית, וכל שכן כאשר מדובר בפרטי משק בית מיוחדים, בתיאורי רתמות הסוסים ובאבזורים של הכפר הרוסי השורשי והמיושן. כך לדוגמה, 'טבעות המתגים' שבחלק הקדמי של רתמת הסוס (טולסטוי, עמ' 320: *баранчиками удил*) מכונות בלשונו של ברנר: 'חוליות הברזל' (ברנר, עמ' 7). ברנר ניצב בפני קושי מיוחד כאשר עליו לתרגם את תיאור אופני ריצתו של הסוס ומיני הקולות שהוא משמיע, קולות שלא היה להם ביטוי בעברית של תקופתו ואין להם גם בתקופתנו. כך מתאר טולסטוי את דהרת הסוס – *прибавил иноходи и, заекав, перешел на рысь* – 'הגביר את צעדיו, השמיע נחרורים מקוטעים ופתח בדהרה' (טולסטוי, עמ' 325), וכאן נאלץ ברנר לקצר דווקא: 'התחיל לרוץ ארח' (ברנר עמ' 15), אף על פי שתיאורי אופני הריצה הללו והקולות שהשמיע מבטאים את מצב הלחץ שהיה נתון בו הסוס. הדבר חשוב לנוכח מגמתו של טולסטוי להשוות בין גורלותיהם של בני האדם ובעל החיים, אשר סוף כולם כליה ואבדון. גם בהמשך הסיפור אפשר ללמוד על מצב הנוסעים – בני האדם ובעל החיים – על פי אופן הריצה של הסוס. התיאור במקור: 'החל ללכת בצעדים מדודים' (*шла только шагом... перешла на иноходь и шаг* – טולסטוי, עמ' 343) מתורגם הפעם בתוספת הבהרה: 'לא הרחיב צעדו [...] שוב חזר להתנהל בכבדות' (ברנר, עמ' 46). הלשון העברית אינה עומדת תמיד לברנר גם בתרגום של שמות עצם. ל'מושב העגלון שבקדמת המזחלת' (טולסטוי, עמ' 322: *облучок*) לא נמצאה חלופה מתאימה עד היום, כל שכן בתקופתו של ברנר, ועל כן תרגם בפשטות: 'מקומו בקדמת העגלה'⁷⁰ (ברנר, עמ' 9). מלבד הקשיים הנובעים ממחסור במילים וביטויים בלשון העברית, נמצא גם שלא תמיד היה ברנר בקי די הצורך בלשון הרוסית. את פרטי הלבוש של האיכרים למשל לא היטיב ברנר העירוני להכיר. לדוגמה, המילה 'кушак' (טולסטוי, עמ' 324) ברוסית פירושה הוא 'חגורת בד', ואילו ברנר מתרגמה: 'אזור העור' (ברנר, עמ' 13).

70. וכן 318: 3, 318: 4, 322: 10, 337: 34, 337: 35.

יש בתרגומו של ברנר 'רוסיזמים' מובהקים, ביטויים המתורגמים מילולית מרוסית, וקרוב לוודאי שלא יובנו בעברית אלא באמצעות תרגום חוזר לרוסית.⁷¹ לעתים ברנר מתרגם מילולית ונוקט את צורת הרבים של שם עצם כלשהו כפי שנהוג ברוסית ולא את צורת היחיד המקובלת בעברית, וכך במקום 'שפם' הוא מתרגם 'שפמיו הקרוחים' (ברנר, עמ' 35, על פי טולסטוי, עמ' 337: замерзшие усы). במיוחד בולט התעתיק לעברית של סוג הבד: 'במעיל־סיטן דק' (ברנר, עמ' 35), במקום 'בכתונת דקה מכותנה' (טולסטוי, עמ' 337: в тонкой ситцевой рубаше). הביטויים הללו פוגעים בטקסט העברי, שכן אין הם טבעיים לו ואין בהם כדי לתרום לציור התמונה הנכונה לעיני קורא העברית.

לפעמים ברנר אף סוטה בתרגומו מן הנאמר במקור, לדוגמה 'ביומיים הראשונים של החג' (טולסטוי, עמ' 319: в первые два дня праздника) מתורגם: 'מי החגים האחרונים' וייתכן שזאת טעות גרדא (ברנר, עמ' 4); את המילים 'לא גר בביתו' (טולסטוי, עמ' 319: проживший не дома) תרגם ברנר: 'לא עבד בביתו שלו' (ברנר, עמ' 4), ובמיוחד יש לשים לב לכך שאדרת 'קרועה' (טולסטוי, עמ' 323: разорванный) מתורגמת: 'מטולאה'.⁷² (ברנר, עמ' 12)

ברנר משמיט מדי פעם בפעם מילים וחלקי משפט, בעיקר תיאורי הפצים ומקומות, ובד בבד הוא מקפיד להעצים את מידת האינטנסיביות של הפעלים. עקב כך כל היצירה מקבלת בתרגומה העברי תוספת נופך דרמטי, אך צביונה הלירי פוחת. בין התיאורים שהשמיט יש להזכיר: 'נעלי חורף עם סוליות צמר' (подшитыми войлочными подметками) – טולסטוי, עמ' 324, 325) 'על צווארו המתמר המיובל של מוכורני [הסוס] (на крутой – наезженной шее Мухоморого) – טולסטוי, עמ' 325, 328.⁷³

ד. ברנר, טולסטוי ודוסטויבסקי

מן הראוי לציין תופעה ייחודית לברנר לעומת מתרגמים אחרים, ובמשמעות הפילוסופית של הטקסט המקורי. ברנר מרבה להעצים את הנאמר ברוסית, ובייחוד את הביטויים אשר ממילא יש בהם חוזק, כגון פעלים, ובייחוד פועלי האמירה. עקב העצמה עקבית ורצופה שכזאת משנה הטקסט את צביונו: מעתה הוא נמרץ יותר, וגיבוריו פעלתניים, עצבניים ואמוציונליים יותר. היצירה מאבדת מאופייה המהורהר, ומהותה הדידקטית, האתית והאקסיסטנציאלית משתנה.

חשיבות הפער הזה בולטת על רקע מסורת הספרות הרוסית מן המחצית השנייה של המאה התשע עשרה, שמסתמנים בה שני סגנונות שונים: זה של טולסטוי וזה של דוסטויבסקי.⁷⁴

.71 338 : 36, 343 : 45, וכן 338 : 36.

.72 319 : 5, 323 : 12, 324 : 14, 337 : 35.

.73 וכן גם: טולסטוי, עמ' 320, 321.

.74 G. Steiner, *Tolstoy or Dostoevsky, An Essay in the Old Criticism*, New York 1959.

'בעל הבית והפועל' מאת טולסטוי בתרגומו של ברנר

הסגנונות הללו נתנו את אותותיהם במרבית ענפי הספרות הרוסית, ויש ביניהם הבדל משמעותי ועקרוני.

סגנונו של טולסטוי מצטיין באיפוק ובאיזון, בנרטיב בלום, ברוח של גילוי טפח וכיסוי טפחיים. כפי שעולה מיצירותיו, הדברים אמורים לדבר בעד עצמם, ואין צורך לחזקם ולהדגישם הדגשה מלאכותית, חיצונית. התמורות האמתיות בנפשו של גיבור, בתפיסתו הפילוסופית, הדתית והאתית מתרחשות פנימה, בחדרי חדרים של לבו – וזוהי הערובה המהימנה ביותר לאותנטיות שלהן. לעומת זאת, סגנונו של דוסטויבסקי אמוציונלי ואפילו נירוטי, והוא בא לידי ביטוי בהתנהגות גיבוריו ובדרך התבטאותם, דרך התבטאות מועצמת, לא מאוזנת ועצבנית. התנהגות זאת משקפת נאמנה את המתחולל בנפשו של הגיבור פנימה. לדעתו, אדם שחווה באמת חוויה בעלת משמעות אקסיסטנציאלית לא יקפיד על גינוני נימוס והתנהגות מקובלת. הקפדה על כגון אלה מגבילה את זעקת נפשו האותנטית. אדם מפלס את דרכו לאמת ולאווהים באמצעות סיגופים, סבל וכאב של גוף ונפש, ובתהליך מיוסר זה אין מקום לגינוני איפוק של המספר.

גם טולסטוי וגם דוסטויבסקי מחפשים את האלוהים האמתי, ואולם דרכיהם אליו שונות. דרכו של טולסטוי מתנהלת באמצעות ההתגלות האלוהית אל האדם: לאחר שהאדם מזדכך באמצעות חרטה וייסורים, הוא מגיע לבשלות רוחנית ומוסרית. האדם צריך לכוון את לבו אל האמת העליונה ולהיות ראוי לקלוט את ההתגלות האלוהית. לעומת זאת, על פי תפיסתו של דוסטויבסקי, כפי שהיא עולה מיצירותיו, לאדם תפקיד פעיל יותר בתהליך הזה, ועליו לא רק לצפות להתגלות האלוהית אלא גם ליזום אותה באמצעות חיפוש במציאות היום-יומית האקסיסטנציאלית שהוא נתון בה, ולא רק בנפשו פנימה. האלוהים והאדם הם ישויות נפרדות: האלוהים נמצא מחוץ לאדם ועליו לחפש בעצמו את דרכו לאלוהיו בדרך ניסיונית, ולברר לעצמו את עקרונותיו האתיים, הדתיים והפילוסופיים.⁷⁵ הפער בין טולסטוי לדוסטויבסקי בדרך אל האלוהים מתבטא במרבית תחומי יצירותיהם, בהשקפותיהם הפילוסופיות, באפיוני הסוגה של יצירותיהם, ובין היתר גם בסגנונם הספרותי.⁷⁶

ככל הנראה לא היה ברנר ער די הצורך למשמעות הפער הזה. הוא עצמו כותב במאמרו 'בעיותונות ובספרות': 'טולסטוי יוצא תמיד מכליו – ושנשאר תמיד בכליו',⁷⁷ ואולם נראה כי חלקו הראשון של המשפט הזה תואם לא את מגמת דבריו של טולסטוי אלא את האינטרפרטציה של ברנר ליצירותיו ואף את התלהבותו מהן. הסגנון המועצם והמודגש מתאים לתרגום יצירותיו של דוסטויבסקי, שממנו הושפע ברנר עמוקות, ואין הוא מתאים

75. L. Shestov, *Dostoevsky, Tolstoy, and Nietzsche*, Athens, Ohio University Press, 1969

76. על יחסים אישיים ויחסי יצירה מורכבים בין דוסטויבסקי ובין טולסטוי ראו: В. Б. Ремизов, Ф. М. Достоевский, <http://www.tula.net/tgpu/Tolstoy/Literature/dostoevskiy.htm>

77. י"ח ברנר, כל כתביו, ג, תל אביב תשמ"ה, עמ' 543.

לתרגום יצירותיו של טולסטוי.⁷⁸ כאשר הסגנון הזה מיושם בתרגום יצירותיו של טולסטוי נוצרת ערבוביה משונה, פרדוקסלית ואבסורדית של תפיסה פילוסופית מסוימת המבוטאת בכלים שאינם מתאימים לה. קורא עברית שאיננו בקי בתרבות הרוסית לדקויותיה, עשוי שלא להבחין במעשה שעטנזו זה, ואולם קורא המצוי בה יתקשה להסכים עם מקומה של היצירה הזאת בתרגומה העברי ב'מרחב' הספרות הרוסית, כיצירה מקורית אותנטית של טולסטוי.

ה. סיכום: ברנר ותרגומו

בהשוואת תרגומו של ברנר לנוסח המקור של 'בעל הבית והפועל' של טולסטוי מסתמנות סטיות מספר:

- המחשה במקום שנאמרים הדברים בכלליות, מתן הסברים והבהרות בגוף התרגום, בעיקר בנוגע לעצמים הקשורים להוויי הכפרי הרוסי השורשי, ומנגד השמטות של פרטים שהדיוק בהם גורר הסבר.
- שימוש בלשון המקרא ובביטויים מהעולם היהודי המסורתי המקנה לטקסט צביון יהודי, הפוגם באווירה הרוסית האותנטית.
- נטייה לתרגם לשון פשוטה, ולפעמים חסרה ואליפטית, ללשון שיש בה הגבהה סגנונית. דרך זו מוסיפה לפעמים קורטוב של גרוטסקה לרוח הסיפור בלי שהתכוון לכך המתרגם, ובוודאי לא המחבר. הדבר בולט במיוחד כאשר ברנר מתרגם גידופים, קללות וביטויים גסים בסגנון מליצי ומוגבה.

למרות הפגיעה במרקם הטקסט הרוסי בנוסחו העברי, יש להעריך את עבודתו של ברנר הערכה ראויה, לנוכח הקשיים האובייקטיביים שנתקל בהם בעבודת התרגום שלו, שכן העברית של תקופתו הייתה שפה מתפתחת ולא יכלה לעמוד לו בכל משימות התרגום. לא כך הסטייה של ברנר מן הסגנון המאופק ברוח המחבר והעדפה שגויה של סגנון ברוח אחרת, בהשפעת דוסטויבסקי. זו הייתה בחירתו של ברנר, שנבעה ככל הנראה מחוסר בקיאות מספקת בספרות הרוסית. העדפתו זאת הקנתה, בסופו של דבר, צביון זר ליצירת טולסטוי בתרגומה העברי.

78. גם מנחם ברינקר מתייחס לזיקתו של ברנר ליצירתו ולרוחו של דוסטויבסקי לעומת אלה של טולסטוי, והוא מגיע למסקנה שככל העולה מהרומן של ברנר 'מכאן ומכאן', הוא הושפע מטולסטוי יותר מאשר מדוסטויבסקי, ואולם נראה לי שדווקא דמותו של אריה לפידות, אשר עליה מדבר ברינקר, מעוצבת על פי דגם הדמויות האופייניות ליצירותיו של דוסטויבסקי, כגון רסקולניקוב, ארבעת האחים קרמזוב, מישקין, וראו על כך: מ' ברינקר, עד הסימטה הטבריינית, תל אביב 1990, עמ' 65-114, ובייחוד עמ' 114.